

АНАЛІЗ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У СИСТЕМІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ І ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

ANALYSIS OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «CIVIC COMPETENCE» IN THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL AND LINGUODIDACTIC CATEGORIES

Стаття присвячена одній із актуальних проблем формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання української мови. У статті з метою отримання достовірних результатів використано теоретичні й практичні методи дослідження. Зокрема, за допомогою методу контент-аналізу здійснено огляд психолого-педагогічних, науково-методичних, лінгводидактичних праць і на основі різних підходів до інтерпретації уточнено сутність поняття «громадянська компетентність» як важливий крок у межах наукового дослідження. Описано послідовність проведення контент-аналізу та його результативність. Основна увага зосереджується на розвідках вітчизняних і зарубіжних науковців, що безпосередньо дають визначення поняття «громадянська компетентність» у різних аспектах. Окрім того, проведений огляд державної нормативної бази, що визначає стратегічну спрямованість у громадянському й національно-патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді, а також дає визначення сутності поняття «громадянська компетентність». Уперше розглядається поняття «громадянська компетентність» не тільки в системі психолого-педагогічних категорій, а й у лінгводидактичному аспекті, що дає змогу в перспективі розробляти та впроваджувати компетентнісно орієнтовану методіку навчання української мови. Визначено актуальність проблеми формування ключових компетентностей у процесі навчання української мови, зокрема громадянської як найбільш природовідповідної предмету «Українська мова». На основі результатів аналізу уточнене визначення терміна «громадянська компетентність», що дає можливість розширити терміносистему лінгводидактики, а також окреслено інтеграційні взаємозв'язки лінгводидактики з іншими науками, розширено поле змістотворювальних термінів наукових досліджень лінгводидактики. На основі аналізу наукових праць і нормативної бази встановлено низку суміжних понять, що є дотичними до визначення терміна «громадянська компетентність».

Ключові слова: компетентність, громадянська компетентність, контент-аналіз, громадянськість, лінгводидактика.

The article is devoted to one of the urgent problems of forming civic competence of students in the process of learning the Ukrainian language. The article uses theoretical and practical research methods in order to obtain reliable results. In particular, the method of content analysis was used to review psychological-pedagogical, scientific-methodical, linguodidactic works and on the basis of different approaches to interpretation the essence of the concept of "civic competence" as an important step within the research was clarified. The sequence of content analysis and its effectiveness are described. The main focus is on the intelligence of domestic and foreign scholars, who directly define the concept of "civic competence" in various aspects. In addition, the article reviews the state regulatory framework, which determines the strategic direction in civic and national-patriotic education of children and students, as well as defines the essence of the concept of "civic competence". The article considers for the first time the concept of "civic competence" not only in the system of psychological and pedagogical categories, but also in the linguodidactical aspect, which allows in the future to develop and implement competency-based methods of teaching the Ukrainian language. The urgency of the problem of formation of key competencies in the process of learning the Ukrainian language, in particular civil as the most natural subject "Ukrainian language" is determined. Based on the results of the analysis, the definition of the term "civic competence" has been clarified, which makes it possible to expand the terminology of linguodidactics, as well as outlined the integration relationships of linguodidactics with other sciences. Based on the analysis of scientific works and the regulatory framework, a number of related concepts have been established that are relevant to the definition of the term "civic competence".

Key words: competence, civic competence, content analysis, citizenship, language didactics.

УДК 811.161.2:81'44
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/28.14>

Магдич Т.П.,
аспірантка кафедри журналістики
та дидактичної філології
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Інтеграційні зв'язки методіки мови зі суміжними науками (філософією освіти, дидактикою, галузевими науками, психологією, педагогікою) зумовили розширення категорійно-поняттєвої бази та виникнення значної кількості міждисциплінарних понять і термінів. Окрім того, компетентнісно орієнтоване навчання розширює поле змістотворювальних термінів наукових досліджень із лінгводидактики. Важливими для з'ясування сутності сьогодні є

поняття «компетентність», «компетенція», «ключові компетентності та їх види» тощо. У межах дослідження виокремлюємо громадянську компетентність як одну з ключових та одну з найбільш природовідповідних предмету «Українська мова». Мова, окрім комунікативної та номінативної, виконує ще й суспільну, державотворчу та націєтворчу функції, які особливо сьогодні є актуальними та потребують привернення належної уваги й обґрунтування. Поняття «громадянська компетентність»

у лінгводидактичній системі є новим, тому вважаємо за необхідне детально проаналізувати його дефініцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню компетентісно орієнтованого навчання присвячено вже багато наукових розвідок. Проблему формування ключових компетентностей учнів порушують у працях вітчизняні (Н. Бібік, О. Дубасенюк, І. Єрмаков, І. Зязюн, В. Кремень, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко й інші) та зарубіжні (І. Зимня, В. Краєвський, Д. Меєр, Ю. Паульс, Дж. Равен, А. Хуторський) науковці.

Різноманітні аспекти питання громадянської компетентності представлені в працях вітчизняних і зарубіжних науковців: педагогічний аналіз сутності, структури та критерії сформованості громадянської компетентності опрацьовані в дослідженнях В. Журової, О. Кузьменко, О. Мітіної, О. Пометун, Т. Ремех, Т. Смагіної, Т. Шевчук; питання громадянського та патріотичного виховання, активної громадянської позиції, громадянської відповідальності й громадянськості як особистісної характеристики простежуються в роботах І. Беха, М. Боришевського, Г. Ломакіної, В. Муздибаєва, Г. Назаренка, Л. Савсарової, Л. Снігур, О. Сухомлинської, О. Фурман; у співвідношенні з поняттям політичної культури та культури демократії громадянську компетентність розглядають Р. Даль, Г. Мюнклер, Є. Прохоров, С. Рябов, В. Шахрай та ін. З упровадженням компетентісного навчання в сучасну освіту провідні науковці-лінгводидакти звертають увагу на питання формування громадянської компетентності учнів середньої та старшої школи (Н. Голуб, Н. Бондаренко, О. Кучерук, І. Кучеренко В. Новосолова та інші).

Серед зарубіжних науковців виділимо Р. Голлоба, П. Крапфа, Д. Роу, В. Таелмана, Т. Хаддлестона, які аналізують загальний інтегральний підхід до освіти для демократичного громадянства й виділяють три дидактичні підходи до неї: навчання «про демократію та права людини», навчання «через демократію та права людини», навчання «для демократії та прав людини».

Реалізації мети формування громадянської компетентності учнів ліцею сприяють ухвалені державні документи, які визначають стратегічну спрямованість у громадянському й національно-патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді, а також дають визначення сутності поняття «громадянська компетентність» і її структурну характеристику: Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, затверджена Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580/2015; Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затверджена Наказом МОН України № 641 від 16

червня 2015 р.; Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 рр., Закон України «Про освіту», Концепція «Нова українська школа», Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 462. Змістоутворювальними для терміна громадянська компетентність є й міжнародні нормативи: Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про основні компетенції для навчання протягом життя» від 18 грудня 2006 р., Хартія Ради Європи з освіти з демократичного громадянства й освіти з прав людини, Компетентності для культури демократії (українська версія за редакцією О. Овчарук) і багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто звернути увагу на те, що більшість наявних наукових розвідок присвячені проблемі формування громадянської компетентності в процесі навчання суспільствознавчих дисциплін (історія, право, громадянська освіта тощо), де громадянська компетентність виступає як предметна компетентність. Ми розглядаємо громадянську компетентність як одну з ключових, користуючись можливостями української мови.

Мета статті – здійснити огляд психолого-педагогічних, науково-методичних праць і на основі різних підходів до інтерпретації уточнити сутність поняття «громадянська компетентність» методом контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових розвідок, присвячених громадянській компетентності, дав змогу з'ясувати, що вчені поки що не дійшли однозначного висновку щодо її сутності. Поняття «громадянська компетентність» є порівняно новим і розглядати його потрібно в різних аспектах. Розглянути підходи до визначення сутності громадянської компетентності дає змогу контент-аналіз.

У контексті контент-аналізу наше основне завдання – проаналізувати й узагальнити різні погляди щодо ключового поняття досліджуваної проблеми – «громадянська компетентність».

Алгоритм проведення контент-аналізу складається з чотирьох етапів:

І етап:

– формування теми (визначення ключового поняття дослідження «громадянська компетентність»);

– постановка завдання (сформулювати обґрунтоване визначення ключового поняття);

– сформулювати гіпотезу (формулювання авторського розуміння понять «громадянська компетентність», «формування громадянської компетентності», «формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови»);

– вибірка (на основі опрацьованої психолого-педагогічної літератури виявляється певна кількість визначень різних авторів).

II етап: визначення одиниць аналізу, суміжних одиниць та одиниць підрахунку.

III етап: зведення в таблицю одиниць аналізу й суміжних одиниць, їх обрахування.

IV етап: підрахунок отриманих результатів, їх інтерпретація – формулювання авторського визначення ключових понять дослідження.

У процесі проведення контент-аналізу ми опрацювали 30 джерел з педагогічної, психологічної наук, міжнародних і вітчизняних документів. Джерелами аналізу є наукові статті, матеріали конференцій, дисертації, монографії, словники, посібники з педагогіки/психології, зарубіжні та державні документи з теми формування громадянської компетентності.

Реформаторка американської освіти Дебора Меєр у науково-методичних статтях зазначає, що громадянська компетентність школярів повинна формуватися безперервно та систематично незалежно від навчального предмета (історія, фізика, література, мова тощо), порушує проблему недостатньої підготовки молоді до виконання громадянських обов'язків. Повноцінний, освічений громадянин повинен володіти, на думку науковиці, «п'ятьма звичками розуму»: аргументація, власна позиція, установлення причиново-наслідкових зв'язків, висування гіпотез і визначення актуальності тієї чи іншої інформації, з якою має справу

учень [1]. Саме такі універсальні мисленнєві вміння та навички повинні формуватися на всіх уроках і поза ними.

У процесі аналізу виокремлено визначальні елементи поняття «громадянська компетентність», із них 9 базових значень, які окреслюють сутність терміна «громадянська компетентність» у тому контексті, у якому він (термін) досліджується. Одержані результати представлено в таблиці 1.

Як бачимо з таблиці 1, більшість науковців та авторів нормативних джерел громадянську компетентність розглядають як здатність людини реалізовуватися як громадянин у педагогічному контексті (23%), ґрунтуючись на визначенні ключового поняття «компетентність» (Державний стандарт базової і повної середньої освіти, І. Зимня, О. Кузьменко, О. Мітіна, О. Пометун, М. Рудь, О. Сухомлинська).

Так, наприклад, визначення терміна «громадянська компетентність» О. Пометун [14] і визначення в Державному стандарті базової і повної середньої освіти [5] співпадають: «здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства». Таке визначення, на нашу думку, є стратегічним і загальноосвітнім, оскільки передбачає ціложиттєву реалізацію.

Значна кількість учених (17%) виокремлює громадянську компетентність як системну одиницю педагогіки, що є сукупністю знань, умінь, навичок і цінностей (Т. Смагіна, Н. Протасова, Т. Шевчук,

Таблиця 1

Поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних понять

№ з/п	Визначальні елементи поняття «громадянська компетентність» (значення терміна)	Кількість джерел	Абсолютне значення, у %	Кількість смислових одиниць аналізу	Абсолютне значення, у %
1.	Здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізувати громадянські права й обов'язки заради розвитку демократичного суспільства, реалізовуватися як громадянин	7	23	7	23
2.	Система знань, умінь, навичок, цінностей і ставлень, що допомагають індивіду усвідомити своє місце в суспільстві	5	17	5	17
3.	Здатність і готовність індивіда до участі в суспільно-політичних процесах	4	13	4	13
4.	Одна з ключових компетентностей особистості як орієнтир розвитку української освіти і як результат громадянської освіти	4	13	4	13
5.	Інтеграційна характеристика особистості, яка виявляється в засвоєних громадянських знаннях, уміннях і навичках, наявності громадянських цінностей	3	10	3	10
6.	Щабель політичної культури	2	6	2	6
7.	Володіння культурою демократії, здатність до соціальної комунікації	2	6	2	6
8.	Відповідальне ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави	2	6	2	6
9.	Одна із соціальних компетентностей	1	3	1	3

Ю. Павельс (Jurs Pāvels)). Т. Смагіна під громадянською компетентністю розуміє сукупність знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, успішно реалізуватися як громадянину української держави. Дослідниця робить висновок, що громадянська компетентність формується в навчальному процесі засобами різних предметів [17, с. 10].

Більшість науковців (13%) і нормативна база співвідносять поняття громадянської компетентності із суспільно-політичною обізнаністю, поінформованістю. Здатність і готовність індивіда до участі в суспільно-політичних процесах – так визначають громадянську компетентність Т. Ремех [16], О. Сухомлинська [19], Закон України «Про освіту» [15], Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 рр. [9].

Деякі дослідники ототожнюють поняття «громадянська компетентність» з інтеграційною характеристикою особистості, розглядаючи її як особистісну якість (10%) (В. Журова, Г. Ломакіна, Г. Назаренко).

У Концепції «Нова українська школа», а також у науковій статті Н. Бондаренко (6%) громадянську компетентність розглянуто як здатність і володіння громадянською культурою, культурою демократії, що передбачає наявність в особистості певних якостей і громадянських цінностей [3].

Частиною політичної компетентності (у співвідношенні як частина до цілого) громадянську компетентність розглядають В. Шахрай і Г. Мюнклер (6%). В. Шахрай громадянську компетентність розглядає у співвідношенні з поняттям політичної культури [21], Г. Мюнклер зазначає, що громадянська компетентність повинна вимірюватися у кваліфікаційних показниках [8].

Однією з ключових компетенцій особистості, як об'єкт навчально-виховного процесу досліджуване поняття визначають Л. Задорожна, О. Овчарук (6%).

Громадянську компетентність як одну із соціальних компетенцій розглядає Ю. Подлесна (3%).

Окрім того, громадянська компетентність передбачає розуміння індивідуальних цінностей, поведінки, самовиховання, особистісних якостей і розвитку психоемоційної сфери особистості. Аналізуючи наукові праці та нормативну базу, ми встановили низку суміжних понять, що є дотичними до визначення терміна «громадянська компетентність». На психологічному рівні науковці (І. Бех, Л. Снігур, О. Фурман, М. Боришевський, В. Муздибаєв, О. Савсарова та ін.) виокремлюють поняття громадянськості як відповідальне ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави; як складне психологічне утворення, психологічну рису громадян, як соціальну установку, що полягає в готовності особистості свідомо

приймати й виконувати вимоги своєї держави. Поняття громадянськості приводить нас і до громадянського виховання, що часто ототожнюють із громадянською компетентністю. І. Бех зазначив, що патріотичне і громадянське виховання – це два рівноцінні способи досягнення спільної мети, які в системному представленні оптимізують виховний процес єдиним комплексом широко охоплювальних соціальних (переважно стосовно громадянськості) та моральних (щодо патріотизму) якостей [2, с. 11]. Саме патріотизм і громадянське виховання науковець розглядає як складники громадянськості. Громадянське виховання охоплює створення в дітей і молоді активної громадянської – державницької позиції, заснованої на традиційних культурних цінностях українського суспільства; розвиток культури міжнародного спілкування; виховання поважного ставлення до національної гідності людей, їхніх почуттів, релігійних переконань; розвиток правової й політичної культури дітей і молоді, розширення конструктивної участі в прийнятті рішень, що зачіпають їхні права й інтереси, у тому числі в різних формах самоорганізації, самоуправління, суспільно значущої діяльності; формування стабільної системи моральних настанов особистості, які дають змогу протистояти ідеології екстремізму, націоналізму, корупції [2, с. 11]. Як один із показників сформованості громадянської компетентності трактує громадянську відповідальність науковиця-лінгводидакт В. Новосьолова. Дослідниця на матеріалі підручника української мови (автори – Н. Голуб, В. Новосьолова) конкретизує процес формування громадянської відповідальності [10]. Проблему формування громадянської компетентності в лінгводидактичному контексті розглядають Н. Бондаренко, Н. Голуб, О. Кучерук і В. Новосьолова. Зокрема, Н. Голуб визначає громадянські цінності важливим підґрунтям формування громадянської компетентності [4, с. 173].

Отже, студіювання різних наукових підходів до тлумачення окресленого поняття дає нам підстави розглядати громадянську компетентність як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості, що формується на основі сукупності громадянських знань і умінь, загальноприйнятих у суспільстві цінностей, досвіду виконання мовних обов'язків громадянина України, гідного ставлення до державних символів, готовості активно й ефективно виявляти себе в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі.

Висновки. Отже, аналіз базових і суміжних понять, проведений контент-аналіз основного терміна «громадянська компетентність» уможливили формулювання ключових визначень понять, що становлять терміносистему, зміст і контекст

подальшого дослідження, а також визначають подальшу теоретико-практичну роботу в межах експерименту. Перспективним кроком у науковій розвідці є питанням визначення структури громадянської компетентності в лінгводидактичній системі, що дасть змогу виокремити ефективні форми методи та засоби формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Deborah Meier. Democracy at Risk. *Educational Leadership*. 2009. № 66 (8). P. 45–49.
2. Бех І. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2016. Вип. 20. Кн. 1. 360 с.
3. Бондаренко Н. Формування громадянської культури старшокласників засобами української мови. *Дивослово*. 2019. № 3 (744). С. 2–6.
4. Голуб Н.Б. До проблеми формування громадянської компетентності в учнів ліцею на уроках української мови. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з онлайн трансляцією (6–7 червня 2019 р., Суми). Суми, 2019. С. 172–176. URL: <https://sites.google.com/view/professionaleducation-kaf/діяльністькафедри/ii-всеукраїнська-науково-практичнаконференція>.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України 23.11.2011 № 462. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>.
5. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти (Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна». *Історія в школах України*. 2006. № 8. С. 4.
6. Ломакіна Г.І. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільства. *Матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференція* [«Научний потенціал на света»]. Софія, 2012. Том 8 : Педагогічески науки. 88 с.
7. Мюнклер Х. Гражданская компетентность. URL: <http://www.academy.go.ru/Site/GrObsh/Publications/Munkler1.shtml>.
8. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в країні на 2016–2020 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti-gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva/nacionalna-strategiya-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2016-2020-roki>.
9. Новосьолова В.І. Підручник української мови як засіб формування громадянської відповідальності здобувачів освіти. *Проблеми сучасного підручника* : збірник наукових праць. Київ : Педагогічна думка, 2018. Вип. 21 (2). С. 313–322.
10. Осваиваем социальные компетентности / под ред. И.А. Зимней. Москва : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2011. 592 с.
11. Подлесная Ю.Е. Гражданская компетентность в современном обществе: политологические аспекты формирования и развития : автореф. дисс. ... канд. полит. наук. Москва, 2006.
12. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18.
13. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід в сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики)* : колективна монографія / за заг. ред. О. Овчарук ; колектив авторів : Н.М. Бібік та інші. Київ, 2004. С. 64–70.
14. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.7>.
15. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–40.
16. Смагіна Т.М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2007.
17. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості : автореф. дис. ... докт. психол. наук. Київ, 2005.
18. Сухомлинська О.В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого до нових акцентів і наголосів. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 2. С. 5–14.
19. Фурман О. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 65–91.
20. Шахрай В.М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*. 2008. № 2. С. 123–135.
21. Шевчук Т.Є. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Young Scientist*. 2018. № 4.1 (56.1). С. 85–88.